

tertiden« og »Antikken og Danmark«. For det første emnes vedkommende er der dog en besynderlig opdeling i to underrubrikker benævnt »Antikreception« henholdsvis »Antikstudiernes historie og metoder«, og det forekommer uklart, hvilke kriterier Flemming Gorm Andersen har lagt til grund for titlernes placering i praksis. Som forgængerne rummer bibliografien dels et forfatterregister dels et stikordsregister; men som noget nyt bringes forordet og introduktionen også på engelsk, således at også udlændinge kan få den fornødne vejledning i bogens benyttelse.

Hist og her kan man undre sig over en titels rubrikplacering eller den bemærkning, den ledsages af. Det er imidlertid en uvæsentlig detalje i forhold til, at der

alt i alt er tale om et værdifuldt hjælpemiddel, der ikke synes at have væsentlige fejl eller mangler. Kun må vi jo beklage, at vi nu skal i tre bibliografier, hvis vi vil finde alt, hvad der i tidens løb er skrevet eller udgivet på dansk om et emne eller af et forfatterskab, og at vi må gå andre steder hen, hvis vi vil finde ud af, hvad der er skrevet siden 1991 – og det er også meget! Tålmodigt må vi vente, indtil et lige så flittigt og omhyggeligt menneske som Flemming Gorm Andersen etablerer en fjerde »Danmark og Antikken«, eller indtil der oprettes en database, som ikke kun rummer alt, hvad der tidligere har været udgivet, men også løbende registrerer nye titler.

Erik Christiansen

SLESVIG OG HOLSTEN

Alix Johanna Cord: *Die Umgestaltung des gottorfischen Amtes Oldenburg unter dem Minister v. Görtz in den Jahren 1705 bis 1709. Studien zur Geschichte der Gutsherrschaft. Quellen und Forschungen zur Geschichte Schleswig-Holsteins 102.* (Karl Wachholtz Verlag, 1994). 231 s.

Det sydøstlige Slesvig og Holsten var i 1700-tallet præget af det østeuropæiske godssystem med store hovedgårde og livegne bønder, den såkaldte *Gutswirtschaft*. Med udgangspunkt i den nyere forskning i udviklingen i Østtyskland skildrer Alix Johanna Cord, hvordan dette system virkede og blev udvidet i det lille østholstenske amt Oldenburg først i 1700-tallet.

Hovedparten af Oldenburg amt lignede i begyndelsen af 1700-tallet Østholstens adelige godser, idet der var store hovedgårde og meget tunge hoveriby-

der for flertallet af amtets bønder og husmænd. Amtet rummede dog også fire landsbyer med personligt frie bønder, der ikke gjorde væsentligt hoveri.

I 1705-06 besluttede den gottorpske regering at udvide hovedgårdsdriften yderligere ved at lægge en del bondejord til hovedgårdene. Et righoldigt kildemateriale tillader forfatteren at følge udviklingen i detaljer. Udvidelse af hovedgårdsmarkerne på bekostning af de livegne bønder var intet problem. Et antal af de livegne bønder blev uden videre fordrevet fra deres gårde, og disse blev så nedlagt.

Modstand mødte amtsadministration og regering derimod, da man søgte at få de hidtil frie bønder i tre landsbyer til at gøre hoveri. Der indløb protester, hvor bønderne henholdt sig til deres delvise ejendomsret til gårdene og deres personlige frihed. Fra én landsby sagde bønderne, at de hellere ville sælge deres

gårde end gøre hoveri. I dette tilfælde valgte administrationen at tage dem på ordet. Gårdene blev takseret, bønderne fik beløbet udbetalt efter en række fra-drag, og gårdene blev så nedlagt. I de to andre landsbyer benyttede myndighederne sig af, at der hvilede meget gamle skatterestancer på gårdene. Med dem som påskud blev bønderne erklæret fal-lit og sat fra gårdene. Derpå kunne går-dene nedlægges eller besættes med live-gne, der var pligtige til at gøre hoveri.

Bogen giver en detaljeret skildring af dette livtag mellem bønder og admini-stration. Den viser, at bønderne var be-vidste om deres retsstilling og i stand til at handle kollektivt. Den viser også, at administrationen i princippet respekte-rede deres retsstilling, men omvendt havde så mange strenge at spille på, at den alligevel kunne sætte sin vilje igen-nem.

Et af bogens kapitler ser nærmere på vilkårene for amtets undergivne efter strukturændringen. Forfatteren søger bl.a. at opstille et regnskab for bonde-gårdene. Hun mener, at omkostningerne til de folk og heste, der skulle til for at gøre hoveri, i gennemsnit slugte 43% af gårdenes bruttoudbytte (den såkaldte feudalkvote), mens der blev væsentligt mindre til bønderne selv. I de magreste landsbyer gav gårdene efter hendes op-gørelse direkte underskud. Dette regne-stykke skal tages med et gran salt. Ho-vedkonklusionerne holder dog: Hoveri-et vejede meget tungt, og det vejede ujævnt, da det var ens for alle, mens gårdenes bonitet og størrelse var for-skellig.

Alix Johanna Cord har leveret den hidtil eneste grundige undersøgelse af, hvordan en udvidelse af hovedgårds-driften og en skærpelse af hoveribyrden blev gennemført i praksis på et konkret gods i Slesvig og Holsten. Det har været muligt, fordi den ekstreme *Gutswirt-schaft* her indførtes i et landsherreligt

amt, hvorfra der er langt bedre kilder end fra de adelige godser. Hendes bog er samtidig blandt de mest dybtgående studier af forholdene for livegne bønder, husmænd og tjenestefolk under en ejen-dom med *Gutswirtschaft* i området.

Bogen er en dissertation fra Kiels Universitet. Den er ikke ligefrem nat-bordslæsning, men et værdifuldt bidrag til forskningen i hertugdømmernes landbrugshistorie og Gutswirtschafts-sy-stemets virkemåde.

Carsten Porskrog Rasmussen

Claus Bjørn (udg.): *Reise Bemerkungen Sr. Excellenz des Herrn Geheime Staats Ministers und Kammerpräsi-denten Grafen v. Reventlow auf ei-ner Reise durch Die Herzogtümer im Jahre 1796.* (Landbohistorisk Sel-skab, 1994). 235 s.

Bogen er en udgivelse af den rejsedag-bog (eller *journal*, som udgiverne kal-der den), lensgreve Christian Ditlev Frederik Reventlow førte under en rejse gennem Slesvig og Holsten i tiden fra 25. juni til 12. oktober 1796. Bogen er forsynet med en grundig indledning af Claus Bjørn, der sætter rejsen ind i den historiske sammenhæng.

Rejsen var en blanding af tjenesterej-se i Reventlows egenskab af rentekam-merpræsident og privat besøg hos fami-lien i hertugdømmerne. Det officielle element var dog klart dominerende og fylder også langt hovedparten af journa-len.

Reventlow betegner selv et sted rej-sen som en »Forst-Reise«, og inspek-tion af skovene i de kongelige amter og landskaber var tydeligvis den højst prio-riterede opgave, han havde sat sig selv. Reventlow fik sig herved et førstehånds-kendskab til de fleste af hertugdømmer-nes skove. Beskrivelse af skovenes stør-relse, træarter, bevoksningernes til-